

ШЛЯХ ДО БРЕКСІТУ: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР УЧАСТІ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ У ПРОЦЕСАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

***Анотація.** Мета статті – показати особливості формування позиції суспільства та провідних політичних партій Великобританії щодо європейської інтеграції у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. у контексті сучасного процесу виходу цієї країни зі складу ЄС. **Методологію дослідження** сформували принципи історизму, системності, загальнонаукові методи логіки, компаративного аналізу, спеціально-історичні методи (історіографічного аналізу, історико-системний, хронології, історико-генетичний, ретроспективного аналізу, порівняльно-історичний). **Наукова новизна** полягає в дослідженні історичних витоків та чинників формування своєрідної позиції Великобританії у системі європейської інтеграції. Проаналізовано погляди ділової еліти й дипломатів, представників провідних політичних партій і громадських об'єднань країни, друкованої преси щодо регіональної інтеграції та участі в ній країни. Ураховано головні зовнішньополітичні чинники процесу виходу зі складу Євросоюзу. **Висновки.** Британська політична стратегія взаємин із континентальною Європою у другій половині ХХ ст. еволюціонувала від традиційного дистанціювання й відмови від безпосередньої участі в європейській інтеграції до повноправного членства за намагання пристосувати процеси розвитку ЄС до британських принципів зовнішньої політики. Суспільне ставлення до євроінтеграції відзначалося нестабільністю, причинами якої були недостатня поінформованість громадян, євроскептичні позиції провідних партій, консерватизм суспільних настроїв і специфіка британської ідентичності, антиєвропейська пропаганда преси. Суперечливий характер європейської політики урядів і недостатня популярність євроінтеграції серед громадськості зумовили відсутність єдності в питанні майбутньої участі держави в Євросоюзі, заклали підвалини подальших проблем у стосунках Великобританії з ЄС.*

***Ключові слова:** Великобританія, європейська інтеграція, Європейський Союз, суспільство, політичні партії, брексіт.*

На початку ХХІ ст. система міжнародних відносин переживає черговий період трансформацій, які несуть особливі виклики та загрози. Світова спільнота перебуває на етапі перегрупування сил, пов'язаних з остаточним переходом до поліполярності, із кризою новітньої системи безпеки, дезінтеграційними процесами, занепадом ліберальних цінностей, що супроводжується новим і найменш прогнозованим етапом технологічної революції. Зазначені тенденції безпосередньо проявляються на регіональному рівні, насамперед в Європі, де безпрецедентний інтеграційний проект у формі Європейського Союзу переживає непрості часи. Його головна проблема водночас тривіальна та фундаментальна – криза довіри громадян до наднаціональних інституцій

і відцентрові тенденції в управлінні внаслідок невдач у формуванні єдиної європейської ідентичності, що їх першими використовують політики з когорти так званих «евроскептиків». Системна криза ЄС однією з перших цілком очікувано знайшла відгук серед громадськості Великобританії.

Упродовж кількох років не зменшується світова увага до брексіту¹ – історично унікального процесу виходу Великобританії зі складу Європейського Союзу, що трапилося вперше в понад піввіковій історії цього інтеграційного об'єднання. Винятковість події зумовлена вагою острівної країни в міжнародних відносинах і масштабами євроінтеграції, що переносить проблему її виходу з ЄС на глобальний щабель. За рівнем суспільно-політичної напруги брексіт можна зарахувати до провідних подій в історії Великобританії, Європи і світу першої чверті XXI ст.

Специфіка брексіту зумовлена історично особливим статусом Великобританії в європейських інтеграційних процесах. Його формування відбувалося в перші десятиліття після Другої світової війни, упродовж складного періоду вступу держави в європейські об'єднання (1973 р.), а концептуальне завершення цей статус отримав у період урядування М.Тетчер (1979–1990 рр.), що згодом підтвердили своєю політикою її наступники. Тому аналіз процесу брексіту потребує дослідження історії становлення позиції суспільства і провідних політичних партій Великобританії з питань європейської інтеграції у другій половині XX – на початку XXI ст.

Незважаючи на солідну історіографію історії участі Великобританії в європейській інтеграції, суспільно-політичні аспекти цієї проблеми привертають дещо меншу увагу дослідників і закономірно відзначаються нерівномірністю представлення у працях зарубіжних та вітчизняних авторів. У західній історіографії виокремимо праці С.Джорджа, Дж.Стефена, Г.Воллеса, Д.Рейнольдса². У публікаціях Ч.Гранта і К.Гіффорда розкрито природу британського євроскептицизму³. Значну увагу англійські історики приділили періоду правління урядів Т.Блера (1997–2007 рр.)⁴. Окремі студії стосуються європейської політики кабінетів Д.Кемерона (2010–2016 рр.) і причин брексіту⁵. Серед значного доробку російських британістів відзначимо

¹ Термін «Brexit» утворено злиттям прикметника «British» («британський») та іменника «exit» («вихід»). Особливого поширення набув після референдуму 23 червня 2016 р.

² George S. Britain and European Integration since 1945. – Oxford; Cambridge, 1995. – 132 p.; Stephen G. An Awkward Partner: Britain in the European Community. Third edition. – Oxford, 1998. – 312 p.; Wallace H. The UK: 40 Years of EU Membership // Journal of Contemporary European Research. – 2012. – Vol.8. – Issue 4. – P.531–546; Reynolds D. Britannia Overruled: British Policy and World Power in the 20th century. – London, 2013. – 378 p.

³ Grant Ch. Why is Britain Eurosceptic? // Center for European Reform: Essays. – 2008. – December. – 8 p.; Gifford C. The UK and the European Union: Dimensions of Sovereignty and the Problem of Eurosceptic Britishness // Parliamentary Affairs. – 2010. – 63. – P.321–338.

⁴ British Foreign Policy: The New Labour Years / Ed. by O.Daddow, J.Gaskarth. – London, 2011. – 304 p.

⁵ Hughes K. Britain and the EU – a sorry tale of collapsing influence and dishonest debate. – 21 Nov. 2014 [Електронний ресурс]: <http://www.friendsofeurope.org/future-europe/britain-eu-sorry-tale-collapsing-influence-dishonest-debate/>; Oliver T. A European Union without the United Kingdom: The geopolitics of a British exit from the EU // LSE Ideas: Strategic update 16.1. – 2016. – February. – 21 p.

праці С.Перегудова, Н.Капітонової, М.Ліпкіна, С.Очканова, А.Валуєва та ін.⁶ Л.Кузьмичова і Д.Брункевич розглядають партійні підходи консерваторів і лейбористів до євроінтеграції⁷. Для дослідження причин брексіту значну цінність становлять доповіді Інституту Європи РАН⁸.

Хоча українська історіографія поступається зарубіжній інтенсивністю наукового розроблення проблем новітньої історії Великобританії, вітчизняні фахівці сформували основу для подальших досліджень. Насамперед відзначимо напрацювання співробітників Інституту історії України НАНУ. Зокрема окремі розділи монографії С.Віднянського та А.Мартінова присвячено ідеологам новітньої зовнішньої політики Великобританії У.Черчиллю й М.Тетчер⁹. У біографічних нарисах автори подали історичний аналіз концептуальних засад і практики зовнішньої політики британських урядів у повоєнний період. У монографії А.Мартінова знаходимо міркування щодо ролі Великобританії в європейській інтеграції¹⁰. Серед напрацювань представників інших наукових центрів виокремимо комплексні публікації британістів Н.Яковенко, О.Неприцького, Т.Гогунської, Л.Ямпольської, В.Крушинського, А.Грубінка¹¹. Н.Лемак і О.Черевко представили публікації щодо європейської політики уряду консерваторів на чолі з Е.Ґітом, в яких, серед іншого,

⁶ Перегудов С.П. Тэтчер и тэтчеризм. – Москва, 1996. – 301 с.; Капитанова Н.К. Приоритеты внешней политики Великобритании в период правления консерваторов, 1979–1997 гг.: Дисс. ... д-ра ист. наук. – Москва, 1999. – 599 с.; Великобритания: эпоха реформ / Под. ред. Ал.А.Громько. – Москва, 2007. – 536 с.; Девинев И.Б. Особенности политики Великобритании в отношении европейской интеграции: 1945–1990-е гг.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Москва, 2008. – 29 с.; Липкин М.А. Британия в поисках Европы: долгий путь в ЕЭС (1957–1974 гг.). – Санкт-Петербург, 2009. – 240 с.; Очканов С.А. Роль Великобритании в развитии внешнеполитической и военно-политической интеграции в Западной Европе (1979–1990 гг.): Дисс. ... канд. ист. наук. – Томск, 2011. – 222 с.; Валуев А.В. К 40-летию вступления Соединённого Королевства Великобритании и Северной Ирландии в Европейские Сообщества // Вестник Волжского университета им. В.Н.Татищева. – Вып.1(9). – Тольятти, 2012. – С.144–155; Яньшина И.В. Политика Великобритании в вопросе европейской интеграции в свете Лиссабонских соглашений (2007–2011): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Москва, 2013. – 29 с.; Дилеммы Британии: поиск путей развития / Под ред. Ал.А.Громько. – Москва, 2014. – 480 с.

⁷ Кузьмичёва Л.О. Великобритания и европейская интеграция: подход британских лейбористов (1988–2001 гг.): Дисс. ... канд. ист. наук. – Москва, 2005. – 213 с.; Брункевич Д.В. Консервативная партия Великобритании и Европейский Союз в 1990–2004 гг.: Дисс. ... канд. ист. наук. – Ярославль, 2005. – 304 с.

⁸ Ход, итоги и последствия всеобщих парламентских выборов 2015 г. в Великобритании / Под ред. Е.В.Ананьевой. – Москва, 2015. – 148 с.

⁹ Віднянський С.В., Мартінов А.Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності: Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. 2-ге вид., доп. – К., 2011. – 395 с.

¹⁰ Мартінов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті рр. XX ст. – 10-ті рр. XXI ст.): Погляд з України. – К., 2009. – 262 с.

¹¹ Яковенко Н.Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. – К., 2003. – 227 с.; Неприцький О.А. Велика Британія та європейська інтеграція (90-ті рр. XX ст.): Дис. ... канд. ист. наук. – Х., 2003. – 230 с.; Гогунська Т.О. Формування та реалізація зовнішньополітичних принципів кабінетів М.Тетчер на європейському та американському напрямках (1979–1990 рр.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Одеса, 2003. – 20 с.; Ямпольська Л.М. Інтеграційні процеси в Європі та Велика Британія (1973–1997 рр.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 2004. – 23 с.; Крушинський В.Ю. Велика Британія в європейських інтеграційних процесах: Дис. ... д-ра політ. наук. – К., 2004. – 471 с.; Грубінко А.В. Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990–2016 рр.). – Тернопіль, 2017. – 640 с.

розкрито історію вступу Великобританії до Європейських співтовариств¹². Дисертація О.Романової відображає результати компаративного аналізу підходів керівництва Великобританії, Франції й Німеччини до розвитку зовнішньої та оборонної політики ЄС¹³. І.Черінько на прикладі історії розширення Євросоюзу показав особливості європейської політики британських урядів¹⁴. Дослідження І.Нечаюк присвячене феномену євроскептицизму¹⁵. У статті В.Копійки аналізуються принципи британської європейської політики¹⁶. Важлива публікація В.Цватого й Л.Чекаленко містить аналіз передумов брексіту¹⁷. Незважаючи на наявність інтересу у вітчизняних дослідників до вказаної проблематики, констатуємо недостатній рівень вивчення історичних чинників відносин Великобританії з ЄС.

В історіографії наявна думка про те, що Європейський континент став предметом пильної уваги Великобританії лише у другій половині ХХ ст.¹⁸ Європа займала важливе місце у зовнішній політиці британських урядів, але виключна орієнтація на проект європейського об'єднання не відповідала статусу цієї держави в міжнародних відносинах. На думку А.Тойнбі, у контексті політичної ізоляції країна була в історії Заходу чимось на зразок «alter orbis» («другої землі») ¹⁹. Водночас Великобританія ніколи не мала змоги нехтувати відносинами з континентальними державами чи ухилитися від конфліктів в Європі, які порушували баланс сил. Доктрина «блискучої ізоляції» не заважала Лондону вступати в тимчасові союзи. Така стратегія зовнішньої політики відповідала принципу, проголошеному Г.Пальмерстоном у палаті громад 1 березня 1848 р.: «У нас немає ані вічних союзників, ані постійних ворогів, але постійні й вічні наші інтереси, і захищати їх – наш обов'язок»²⁰.

Перша світова війна засвідчила провал довоєнної системи міжнародних відносин. Післявоєнна руйнація ряду європейських імперій, широкі пацифістські настрої породили у частини прогресивного політикуму та інтелектуалів надії на відродження й можливість практичного впровадження ідеї європейського єднання. У міжвоєнний період задуми європейської єдності набули певного

¹² Лемак Н., Черевко О. Внутрішня політика британського консервативного уряду Едварда Хіта (1970–1974 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип.20. – К., 2011. – С.356–376; Черевко О.С. Євроінтеграційна діяльність британського консервативного уряду Едварда Хіта (1970–1973) // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Всесвітня історія очима українських істориків» (Київ, 8 грудня 2011 р.). – К., 2012. – С.253–261.

¹³ Романова О.В. Зовнішньополітичні стратегії Франції, Німеччини і Великобританії у контексті розвитку й імплементації СЗБП ЄС: Дис. ... канд. політ. наук. – Одеса, 2008. – 181 с.

¹⁴ Черінько І.П. Політика Великої Британії щодо розширення Європейського Союзу (1997–2010 рр.): Автореф. дис. ... канд. політ. наук. – К., 2012. – 17 с.

¹⁵ Нечаюк І.О. «Євроскептицизм» у процесі європейської інтеграції (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2013. – 20 с.

¹⁶ Копійка В.В. Великобританія у Європейському Союзі: очікування та наслідки // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – Вип.5. – К., 2001. – С.169–176.

¹⁷ Цватий В., Чекаленко Л. Втеча «троянського коня» // Зовнішні справи. – 2016. – №7. – С.17–21.

¹⁸ Яковенко Н.Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. – С.33.

¹⁹ Тойнбі А. Постигание истории: Часть первая: Поле исторического исследования [Електронний ресурс]: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Toynbee/_02.php

²⁰ Виноградов В.Н. Лорд Пальмерстон в европейской дипломатии // Новая и новейшая история. – 2006. – №5. – С.186.

поширення у середовищі різних політичних угруповань та інтелігенції. Серед найбільш відомих прихильників паневропейського руху у Великобританії був У.Черчилль, який висловлював думку про необхідність створення європейської федерації («Сполучені Штати Європи»). При цьому його погляди не розходилися з урядовою політикою. За У.Черчиллем, європейська федерація з огляду на імперський статус Британії мала створюватися без неї. У 1930 р. в одній зі статей він сформулював ключові принципи новітньої європейської політики Лондона: «Ми з Європою, але не належимо до неї. Ми пов'язані, але не піддані ризику. Ми зацікавлені й асоційовані, але не поглинуті»²¹.

Належність Великобританії до кола провідних антигітлерівських союзників надавала їй керівництву додаткові аргументи для обґрунтування глобальної ролі королівства та унеможлиблювала приєднання до організації регіонального рівня на правах рядового члена. Британці загалом прихильно ставилися до ідеї об'єднаної Європи, але не бачили свого місця в ній. Свідченням цьому стали найбільш відомі історичні виступи У.Черчилля у Фултоні (5 березня 1946 р.) й Цюриху (19 вересня 1946 р.). Європейське об'єднання мало стати одним із засобів протистояння поширенню комунізму в регіональному масштабі. Однак у визначеній новій світовій системі безпеки місця для автономної європейської військово-політичної структури не було. У словах У.Черчилля виявилось чимало суперечностей, які відображали традиційну амбівалентність ставлення політичної еліти Великобританії до європейської політики.

У повоєнний період визначилася концептуальна лінія британського політикуму щодо європейської інтеграції, спрямована на стримування або обмеження процесів континентального об'єднання. Зокрема делегація на чолі з У.Черчиллем на Конгресі Європи громадських рухів за європейське об'єднання (Гаага, травень 1948 р.) не підтримала французьку пропозицію про формування наднаціональних інституцій. Як наслідок, замість попередніх закликів до створення Європейської Федерації постала міжнародна організація – Рада Європи, котра не мала інтеграційних повноважень²². Після повернення до влади у жовтні 1951 р. У.Черчилль відмовився брати участь у формуванні європейських оборонного й політичного союзів.

Відзначимо континуїтет європейської політики провідних політичних партій Великобританії. Керівництво країни обрало роль спостерігача. Про небажання політичної еліти визнавати реалії міжнародних відносин і змінювати зовнішньополітичні пріоритети свідчив маніфест Консервативної партії на виборах 1950 р., в якому зазначалося, що Британія повинна продовжувати розвивати союз із Західною Європою, але «на першому плані [...] стоїть нагальне завдання розширення єдності, сили і прогресу Британської імперії та Співдружності»²³.

²¹ Цит. за: *Larres K. Integrating Europe or Ending the Cold War? Churchill's post-war foreign policy // Journal of European Integration History. – 1996. – Vol.2. – №1. – P.15.*

²² The Council of Europe [Електронний ресурс]: <http://www.winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/111-the-council-of-europe>

²³ 1950 Conservative Party General Election Manifesto: This is the Road: The Conservative and Unionist Part [Електронний ресурс]: <http://www.conservativemanifesto.com/1950/1950-conservative-manifesto.shtml>

Хоча питання членства Великобританії в ЄЕС, створеного у березні 1957 р., не стояло, консерватори проводили політику прилаштування інтеграційного об'єднання до своїх інтересів: зведення європейської інтеграції до міждержавної співпраці; посилення впливу США на європейську політику з метою зміцнення позицій Великобританії; збереження імперських торговельних преференцій. Метою створеної 1960 р. Європейської асоціації вільної торгівлі була реалізація британських економічних і політичних амбіцій як альтернативи ЄЕС. Однак її діяльність не мала успіху.

Від кінця 1950-х рр. у системі політичної влади Великобританії розпочалася глибока переорієнтація на європейський напрям зовнішньої політики. Досягнення «Спільного ринку» швидко переважили інтереси більшості держав Західної Європи, а погіршення відносин з ЄЕС посилювало ізоляцію держави в регіоні. Важливим фактором залучення Великобританії до євроінтеграції стала позиція США. Адміністрація Дж.Кеннеді підтримала регіональну інтеграцію на базі ЄЕС²⁴. Тому в Лондоні почали шукати шляхи зближення з ЄЕС.

Із початком процесу вступу до ЄЕС у політичних колах Великобританії намітився внутрішній розкол. Особливо гостро питання розмежування на «єврооптимістів» та «євроскептиків» проявилось в Лейбористській партії. Лейбористи виступили проти вступу країни до ЄЕС. У 1962 р. їхній лідер Г.Гейтскелл назвав перспективу приєднання до цього об'єднання «зрадою тисячолітньої історії країни»²⁵. Складні процеси європейського усвідомлення відбувалися також у рядах консерваторів. Ще 1958 р. Г.Макміллан назвав створений у рамках ЄЕС «Спільний ринок» «континентальною блокадою». Однак саме консерваторам судилося ввійти в історію як політичній силі, котра відіграла головну роль у вступі Великобританії до ЄЕС.

Першою ще з 1950-х рр. офіційно заявила про підтримку вступу Великобританії до Європейських співтовариств Ліберальна партія. Однак другорядні ролі в політиці країни на тлі парламентської гегемонії консерваторів і лейбористів нівелювали голос цієї єдиної послідовної проєвропейської політичної сили.

Подвійне вето Ш. де Голля щодо заявки на вступ Великобританії до ЄЕС у 1963 і 1967 рр. не зупинило, а навпаки – активізувало бажання країни стати членом цього об'єднання. Правляча в 1970–1974 рр. Консервативна партія зробила це. Однак приєднання до євроінтеграції породило дилему – підвищення міжнародного авторитету держави та одночасно фактичну відмову від самостійної ролі у світовій політиці. Глибину розколу в рядах провідних парламентських партій показало голосування в палаті громад 13 липня 1972 р. щодо білля про Європейські співтовариства, коли 301 депутат віддав голос «за» і 284 – «проти»²⁶.

²⁴ Childs D. Britain Since 1945: A Political History. Fifth edition. – London; New York, 2001. – P.93–94.

²⁵ Матвеев В.М. Британская дипломатическая служба. – Москва, 1984. – С.44.

²⁶ Commons Sitting of 13 July 1972: European Communities Bill: Order for Third Reading read // Hansard – House of Commons debates: House of Commons Historic Hansard for debates from 1803–2005. – HC Deb 13 July 1972. – Series 5. – Vol.840. – P.1984.

Із набуттям членства в ЄЕС утвердилася особлива позиція Великобританії в європейській інтеграції. Правлячі кола країни виробили специфічну тактику балансування між внутрішніми й зовнішніми інтересами держави та інтересами у Співтовариствах. Як показує історичний досвід, така своєрідна тактика приносила сумнівні результати. Формальне приєднання до ЄЕС, на думку Н.Яковенко, означало «зміну політичної тактики держави при дотриманні нею ustalених стратегічних орієнтирів»²⁷. Суспільство відзначалося високим рівнем недовіри до євроінституцій. Британська еліта сподівалася на реформування Європейських співтовариств на свій лад.

Специфіка подальшої європейської політики Великобританії і стратегія участі у процесах інтеграції дозволили закріпити за країною статус лідера євроскептицизму. Формування його сутнісного наповнення відбувалося від початку 1960-х рр. у процесі дискусії навколо подання заявки про членство в ЄЕС. Уперше термін «євроскептицизм» було згадано в газеті «The Times» 1986 р. на означення політики М.Тетчер, натомість у широкому політичному дискурсі він поширився лише на початку 1990-х рр.²⁸ У загальному значенні євроскептиками на протигагу єврооптимістам називають противників об'єднаної Європи. Євроскептицизм поступово оформився в ідейно-політичний рух, політичну течію, яка має надпартійний вимір. У період правління лейбористів (1974–1979 рр.) євроскептицизм перейшов на рівень практичної державної політики і призвів до першого в історії країни референдуму про перебування в ЄЕС (5 червня 1975 р.). Тоді громадяни більшістю у 67% підтвердили членство держави у цьому об'єднанні. Однак проблем у відносинах сторін не поменшало.

У період урядування М.Тетчер (1979–1990 рр.) набули завершеності концептуальні підходи британського політикуму до євроінтеграції. Сама прем'єрка, обійнявши посаду глави Консервативної партії в лютому 1975 р., була поміркованою єврооптимісткою. Під час виступу у січні 1976 р. вона заявила, що «будь-які кроки в напрямі більш тісного європейського союзу повинні бути ретельно продуманими»²⁹. Очільниця уряду ніколи не приховувала, що її бачення Європейських співтовариств збігається з рівнем «Спільного ринку». Тому консерватори закріпили практику вибірково-секторальної інтеграції. Кабінет гальмував поглиблення співпраці в інституційній, валютно-фінансовій, соціальній, гуманітарній, військово-політичній сферах. «Бюджетні війни» з партнерами по ЄЕС виділяли Сполучене Королівство серед держав-членів. На відміну від галузей соціально-економічної євроінтеграції, консерватори послідовно підтримували поміркований розвиток механізму координації зовнішньої політики держав-членів ЄЕС, його розширення. М.Тетчер підписала Єдиний європейський акт 1986 р, який уперше ввів до правового поля ЄЕС механізм Європейського політичного співробітництва і поширив

²⁷ Яковенко Н.Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. – С.54.

²⁸ Див.: Нечалак І.О. «Євроскептицизм» у процесі європейської інтеграції (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2013. – 20 с.

²⁹ Thatcher M. Speech at Kensington Town Hall («Britain Awake») (The Iron Lady): 1976 January, 19 Monday [Електронний ресурс]: <http://www.margareththatcher.org/document/102939>

його на сферу безпеки. Уряд займав позицію «атлантичного» євроскептицизму. У промові в Коледжі Європи (Брюге) 20 вересня 1988 р. М.Тетчер відкинула ідею оборони Європи за межами НАТО³⁰.

На рубежі 1970–1980-х рр. в опозиційній Лейбористській партії загострилася боротьба щодо особливостей розвитку зовнішньої політики держави. У 1983 р. напередодні загальних виборів до парламенту в партії заявили, що в разі перемоги ініціюватимуть вихід країни з ЄЕС³¹. Водночас, незважаючи на жорстку й непоступливу політику, Консервативна партія на чолі з М.Тетчер ніколи не ставила питання про вихід Великобританії з об'єднання. Тоді консерватори засудили ініціативу лейбористів, назвавши її «фатальним кроком у бік ізоляції»³². Наприкінці 1980 – на початку 1990-х рр. лейбористи відходили від соціалістичних постулатів, що дозволило здійснити переорієнтацію партії на підтримку членства в ЄЕС.

Розкол у кабінеті міністрів і Консервативній партії внаслідок неоднозначної політики М.Тетчер щодо ЄЕС, який зрештою став причиною її відставки 28 листопада 1990 р., підтвердив відсутність у правлячих кіл позитивної стратегії європейської політики держави, неготовність до прогресу в євроінтеграції. Національна еліта не запропонувала суспільству єдиного підходу до трактування необхідності участі Великобританії в регіональному об'єднанні. При вступі країни до ЄЕС переважало його механістичне (неемоційне), утилітарне обґрунтування³³. Тому британські громадяни навіть у відносно стабільні роки відносин власної країни з ЄЕС виявляли нестійкі настрої щодо оцінки вигод від членства³⁴.

Британська преса, пов'язана з провідними політичними партіями та групами впливу, у руках державно-політичної еліти стала потужним засобом формування суспільних настроїв. Більшість популярних видань перебували на євроскептичних позиціях. Як зазначає Ч.Ґрант, часописи «The Times» і «Daily Telegraph» майже ніколи не друкували матеріали, прихильні до ЄЕС/ЄС³⁵. Низка видань від середини 1980-х рр. належать медіамаґнату Р.Мердоку, відомому негативним ставленням до євроінтеграції. Ці та інші («The Sun», «Daily Mail», «The Sunday Times» тощо) часописи зробили свій внесок у культивування відповідних суспільних настроїв щодо євроінтеграції.

Серед суспільних верств проєвропейські позиції найперше поширилися у середовищі ділової еліти. Політичні й фінансові кола Великобританії в перші повоєнні роки виступили проти об'єднання з континентальними державами, остерігаючись втрати економічної незалежності та ліквідації торговельних преференцій із державами Співдружності націй. Однак успіхи

³⁰ *Thatcher M.* Speech to the College of Europe («The Bruges Speech»): 1988 September, 20 Tuesday [Електронний ресурс]: <http://www.margarethatcher.org/document/107332>

³¹ *The New Hope for Britain: The Labour Party: 1983* [Електронний ресурс]: <http://www.politicsresources.net/area/uk/man/lab83.htm>

³² 1983 Conservative Party General Election Manifesto: Foreward – The Challenge of Our Times [Електронний ресурс]: <http://www.conservativemanifesto.com/1983/1983-conservative-manifesto.shtml>

³³ *Яковенко Н.Л.* Велика Британія в міжнародних організаціях. – К., 2011. – С.51.

³⁴ *Wallace H.* The UK: 40 Years of EU Membership. – P.545.

³⁵ *Grant Ch.* Why is Britain Eurosceptic? – P.3.

економічної інтеграції в 1950–1960-х рр. змусили фінансово-промислові кола серйозно поставитися до можливостей «Спільного ринку».

У розвиненому громадянському суспільстві та структурованому політикумі Великобританії ключові політичні позиції часто формувалися за межами політичних партій у середовищі так званих «груп впливу» або «лоббі», учасники котрих належать до різних суспільних прошарків (політики, науковці, інтелектуали, робітники, фермери, навіть домогосподарки). За ставленням до євроінтеграції їх теж можна поділити на оптимістів і скептиків. На етапі вступу до ЄЕС серед найвпливовіших проєвропейських груп впливу були «Рух за Європу», «Британська рада європейського руху» та ін. Серед євроскептиків – «Ліга проти “Спільного ринку”», «Союз проти “Спільного ринку”»³⁶, а з кінця 1980-х рр. – «Група Брютте».

Важливу роль у процесі включення Великобританії до євроінтеграційних зусиль відіграли дипломати. Дипломатичний корпус, пов'язаний із монополіями, орієнтованими на неєвропейські ринки, недооцінював темпи і значення регіональної інтеграції. Представники зовнішньополітичної служби вищого рангу переважно займали консервативні позиції й чинили прихований спротив новаціям у зовнішній політиці. Однак із приходом до влади уряду Е.Гіта в 1970 р. найкращі сили британської дипломатії було спрямовано на приєднання держави до ЄЕС³⁷. Про це свідчить той факт, що з перших років членства у цьому об'єднанні й надалі керівництво Форін-офіс направляло на службу в його структури дипломатів і політиків найвищого рангу. Наприклад, у 1972 р. уряд призначив першим представником у Комісію ЄЕС К.Соумса, котрий обіймав посаду посла у Франції і провів велику роботу для досягнення успішного результату подання третьої заявки на вступ Великобританії до ЄЕС. Високий рівень британської дипломатії було відзначено, коли 1973 р. К.Соумс став віце-президентом Комісії ЄЕС. Із вересня 1977 по січень 1981 рр. головою цієї інституції був відомий лейборист єврооптиміст Р.Дженкінс.

У 1980-х рр. курс М.Тетчер на посилення «особливих відносин» зі США, збільшення внеску Великобританії в НАТО й відновлення глобальних претензій Лондона дещо змістили пріоритети дипломатичного корпусу з європейського напрямку зовнішньої політики. Спостерігався конфлікт між волонтаристським стилем керівництва глави уряду та Форін-офіс. Еволюція поглядів М.Тетчер до крайнього євроскептицизму стала свідченням кризи європейської політики Сполученого Королівства. Наприкінці 1980-х рр. у британському суспільно-політичному дискурсі спостерігалися дві протилежні тенденції – критика системи функціонування ЄЕС та водночас посилення проєвропейських настроїв. Як наслідок, Великобританія виявилася неготовою стати регіональним лідером, віддавши ініціативу франко-німецькому тандему.

У наступні два десятиліття (1990–2000-ні рр.) проявлявся континуїтет стратегічних засад участі Лондона в європейській інтеграції.

³⁶ Липкин М.А. Британия в поисках Европы: долгий путь в ЕЭС (1957–1974 гг.). – Санкт-Петербург, 2009. – С.178.

³⁷ Див.: Owen D. Face the Future. – Oxford, 1981. – 345 p.

На концептуальному рівні в умовах обмеженої участі країни у соціально-економічній інтеграції результати політико-правової фіксації відносно нових для об'єднання сфер зовнішньої й безпекової політики та політики юстиції і правосуддя в установчих договорах цілком вписувалися у загальну британську стратегію вибірково-секторальної інтеграції й міждержавної кооперації. Амбівалентність британського політикуму у ставленні до євроінтеграції призвела до того, що уряди стали заручником боротьби в рядах Консервативної партії. Рух консерваторів до крайнього євроскептицизму призвів до загострення відносин з ЄС і втрати влади партією на десятиліття.

Унікальний історичний шанс подолати імідж Великобританії як «незручного партнера» в ЄС випав уряду Т.Блера (1997–2007 рр.), який у період першої каденції (1997–2001 рр.) мав значну суспільну популярність. Лейбористи здійснили спробу замінити крайній євроскептицизм консерваторів на прагматичний єврооптимізм із метою зайняти провідні позиції в регіональній політиці. Однак намагання відшукати баланс у рамках традиційної дихотомії ЄС – США зазнало невдачі. Перманентні дії уряду у фарватері міжнародних амбіцій Вашингтона (згадати хоча б війну в Іраку 2003 р.) призвели до різкого падіння популярності особисто Т.Блера, підриву довіри до Великобританії як партнера в ЄС. Не відзначалася послідовністю політика щодо євроінтеграції, яка переважно мала популістський характер. Втрата довіри більшості суспільства, посилення об'єднавчих процесів на континенті, пов'язаних зі спробою ухвалити Конституцію об'єднаної Європи 2004 р., удар по міжнародному іміджу Великобританії сприяли посиленню євроскептицизму, уособленням чого стали Консервативна партія та антиєвропейська Партія незалежності Сполученого Королівства. Саме у програмі останньої вперше пролунала вимога виходу країни з ЄС. На цьому тлі прем'єрство І.Брауна (2007–2010 рр.) стало переходом до нового етапу участі держави в євроінтеграції.

Європейська політика Т.Блера не сприяла популяризації серед широкої громадськості участі королівства в ЄС. Згідно з даними Єврокомісії, рівень підтримки членства Великобританії в Євросоюзі серед її громадян у показниках 1997 і 2006 рр. залишався на рівні 36% – найнижчий показник серед держав-членів³⁸. Уряд лейбористів спробував вийти за рамки традиційного сприйняття британцями ЄС як загрози, але йому це не вдалося.

Посилення євроскептицизму в лавах лейбористів і непримітне у сфері зовнішньої політики правління уряду І.Брауна нівелювали значення навіть такої історичної події, як укладення 13 грудня 2007 р. Лісабонського договору ЄС. Саме критика його підписання лейбористами була у центрі уваги під час переможної для консерваторів виборчої кампанії 2010 р., а вимога перегляду умов договору стала початком безпрецедентного перегляду результатів членства королівства в Євросоюзі, що переріс у брексіт.

³⁸ Eurobarometer: Public opinion in the European Union: October 1997: Report number 47. – Brussels, 1997. – P.6; Eurobarometer 66: Public opinion in the European Union: Autumn 2006: National Report: United Kingdom. – Brussels, 2006. – P.6.

Гасло «Повернути владу з Брюсселя до Британії!» стало основою політичної філософії і практики консерваторів. Антиєвропейські настрої у суспільстві на тлі кризових явищ в ЄС, що їх преса подавала як причини негараздів у країні, підживлювалися популістськими гаслами лідерів консерваторів та Партії незалежності Сполученого Королівства. Зрештою внутрішньопартійний тиск і загроза втрати влади після виборів 2015 р. змусили прем'єр-міністра Д.Кемерона (2010–2016 рр.) піти на поступки крайнім євроскептикам і підіграти суспільним настроям, гарантувавши проведення референдуму про членство в ЄС.

Популістська антиєвропейська політика урядової більшості консерваторів³⁹ призвела до поглиблення суспільної напруги та розколу з питань євроінтеграції. Згідно з соціологічними даними, на червень 2013 р. 56% населення Великобританії не погоджувалося з політикою Євросоюзу. Приблизно стільки ж висловили готовність проголосувати за вихід держави з його складу⁴⁰. У наступні роки дані громадської думки щодо членства в ЄС або виходу з нього перебували на рівні близько 50%. Статистика свідчить не лише про несприйняття британським суспільством євроінтеграції, а і про відданість історичним стереотипам, неефективну роботу уряду з підвищення впливу держави в Європі й належне інформування населення.

Намагаючись закріпити свої позиції в політиці, Д.Кемерон, який попередньо нищівно критикував ЄС, але перед референдумом 23 червня 2016 р. активно агітував за збереження членства Великобританії, зрештою зазнав поразки й був змушений піти у відставку. Референдум спричинив більш негативні наслідки, ніж очікувалося. Невдача діяльності уряду Т.Мей (2016–2019 рр.) щодо укладення угоди з ЄС через відсутність достатньої підтримки в парламенті, чергове відтермінування початку процедури виходу урядом Б.Джонсона на 2020 р. свідчили, що місцевий політикум не до кінця усвідомив сутність цих наслідків. Виведення іноземного капіталу з країни, зниження темпів економічного розвитку, посилення напруги у взаєминах суб'єктів Сполученого Королівства (насамперед проєвропейська позиція Шотландії), навіть поширення практики відмови від британського громадянства, що тягнуть за собою втрати для міжнародного іміджу держави, спричинили політичну кризу й позачергові парламентські вибори 12 грудня 2019 р.

Взаємини Великобританії з Європейськими Співтовариствами ніколи не були простими. Референдум 23 червня 2016 р. щодо членства в Євросоюзі був уже другим в історії країни. Під час першого, 5 червня 1975 р., незважаючи на критичне ставлення громадян і політичної еліти до євроінтеграції, перемогла виважена позиція. Стратегічне завдання другого – спроба відновлення британського впливу на глобальному рівні внаслідок скасування інтеграційних обмежень і повернення до статусу учасника «Спільного ринку» другої

³⁹ У 2010–2015 рр. кабінет міністрів сформувала коаліція консерваторів і ліберальних демократів.

⁴⁰ Див.: [Електронний ресурс]: http://ipress.ua/news/brytantsi_hochut_viyty_z_yes_a_merkel_ie_naybilsh_populyarnym_politykom_yevropy__sotsiology_21178.html

половини ХХ ст., що з огляду на міжнародні реалії виглядає проблематично. Рівень глобалізації, зокрема європейської інтеграції, у 1970-х і 2010-х рр. непорівняний, а сучасні внутрішні й міжнародні обставини не дають реальних підстав для повернення Сполученому Королівству колишнього світового впливу. Якщо на момент вступу до ЄЕС у 1973 р. понад 50% експорту країни припадало на членів Британської Співдружності націй, то сьогодні близько половини – на держави ЄС. За умов брексіту без угоди королівство ризикує втратити навіть торговельні преференції у відносинах з Євросоюзом. Великобританія втратить голос як один із провідних суб'єктів зовнішньої й безпекової політики ЄС, що може підвести ризику під її історичними амбіціями як світової держави, адже перспективи стати самостійним гравцем у міжнародній політиці примарні. Реальною є загроза розколу, адже проти виходу Сполученого Королівства з Євросоюзу в 2016 р. проголосували мешканці Шотландії та Північної Ірландії. Усупереч суспільним очікуванням, брексіт може стати хрестоматійним прикладом новітнього міжнародного ізоляціонізму й нехтування об'єктивними умовами глобалізації на догоду короткостроковим політичним інтересам.

Незважаючи на незавершений стан, брексіт уже викликав початок серйозних змін у системі міжнародних відносин, які матимуть далекосяжні наслідки. Відбувається порушення балансу взаємодії в рамках «великої трійки» провідних держав ЄС (ФРН, Франція, Великобританія) та у системі відносин членів об'єднання загалом. Це не зовсім задовольняє Францію, яка опинилася перед реальністю посилення Німеччини, а тому активізувала боротьбу за першість в Євросоюзі. Такі зміни також не відповідають інтересам нових членів і так званих «малих держав ЄС», які розглядали Великобританію як гаранта згаданого балансу. Для України ці зміни небажані у зв'язку з подальшим посиленням німецько-французького впливу на регіон Центрально-Східної Європи, який асоціюється з лояльно-прагматичним ставленням до російської експансії на пострадянському просторі. Непрості відносини Лондона й Москви, провідні позиції ФРН у східній політиці ЄС вилучили Великобританію з кола переговорників щодо врегулювання російсько-українського конфлікту («нормандський формат»). У зовнішній політиці Сполучене Королівство традиційно зробило ставку на роль головного союзника США в Європі і провідні позиції в НАТО. Однак сумнівна готовність Вашингтона надалі нести основний тягар фінансування альянсу, об'єктивне зменшення ролі американсько-британських відносин для Сполучених Штатів роблять міжнародні позиції Великобританії вразливими. Брексіт має негативні наслідки і для міжнародних позицій України, адже посилює відверто проросійські й лояльні до політики Кремля сили в ЄС.

Процес брексіту зазнав впливу російського чинника, який від середини 2000-х рр. у різній мірі присутній у суспільно-політичному та економічному житті всієї Європи. Цей вплив реалізується шляхом проникнення російського капіталу, мережі постачання енергоресурсів, формування лобістських груп, розбудови системи розвідки, що стала

невід'ємним атрибутом режиму В.Путіна. Незважаючи на стійке наростання напруги у відносинах Великобританії й Росії з кінця 2003 р., сліди Кремля у фінансово-економічних та політичних процесах у цій країні набувають дедалі більшої публічності та доказової бази. Енергетична незалежність від Москви й підтримка Вашингтона дозволили Лондону зайняти критичну позицію щодо Росії, використовуючи багатосторонню дипломатію для привернення уваги європейських партнерів до російського авторитаризму. Британський уряд став одним з ініціаторів накладення санкцій ЄС на РФ за агресію проти України. Водночас у зовнішній політиці щодо Росії наявні елементи подвійних стандартів. Так, у липні 2014 р. комітет із контролю за експортом зброї палати громад оприлюднив інформацію, згідно з якою в розпал боїв на сході України продовжувала діяти 251 ліцензія на експорт до Росії британських озброєнь на суму 225 млн дол.⁴¹ Того ж року у пресі вперше з'явилися повідомлення про факти фінансування виборчої кампанії Консервативної партії однією з британських фірм, керівництво якої пов'язане з російським капіталом і Кремлем⁴². У розпал брексіту, напередодні позачергових виборів до парламенту 12 грудня 2019 р., у ЗМІ оприлюднено інформацію про фінансування консерваторів на чолі з прем'єр-міністром Б.Джонсоном представниками російського бізнесу, пов'язаними з режимом В.Путіна. Офіційний Лондон у частково відкритому 17 листопада 2019 р. звіті парламентського комітету з розвідки й безпеки фактично визнав реальність втручання влади Росії у брексіт шляхом інформаційного та політичного впливу⁴³.

Отже у Великобританії історично сформувалися специфічні та своєрідні підходи до європейської інтеграції, які мають глибинні причини і зумовили початок процесу виходу зі складу Євросоюзу. Британська політична стратегія взаємин із континентальною Європою у другій половині ХХ ст. еволюціонувала від традиційного уникання безпосередньої участі в європейській інтеграції до повноправного членства при намаганні пристосувати процеси її розвитку до своїх потреб та інтересів. Ставлення британського суспільства до євроінтеграції було нестабільним і загалом скептичним. Найбільша кількість прихильників була в достатньо вузьких колах бізнесу, політиків і дипломатії. Європейський майданчик використовувався Лондоном як додатковий механізм для реалізації міжнародних інтересів. Однак керівництво держави, незалежно від партійності, дотримувалося мінімалістських позицій щодо поглиблення європейської інтеграції. Британські уряди ніколи не розглядали її як пріоритетну сферу зовнішньої політики. Суперечливий характер урядової європейської політики й недостатня популярність регіонального об'єднання серед громадськості зумовили відсутність консолідованої позиції щодо участі держави в євроінтеграції. Відсутність загальнодержавної

⁴¹ Див.: [Електронний ресурс]: http://www.bbc.com/russian/rolling_news/2014/07/140722_rn_russia_arms_export_uk

⁴² Wright O. Exclusive: Tories under fire for links to pro-Russia lobbyists // The Independent. – 2014. – July 3. – P.5.

⁴³ Див.: [Електронний ресурс]: <https://www.thetimes.co.uk/>

концепції членства Великобританії в ЄС як його потенційного лідера можна охарактеризувати як політику втрачених можливостей, що отримала логічне продовження у процесі брексіту.

Вихід країни зі складу Європейського Союзу вже на першому етапі спричинив початок значних змін на внутрішньодержавному й міжнародному рівнях, які матимуть далекосяжні та малопрогнозовані наслідки. Незалежно від результатів його завершення, новому чи оновленому керівництву доведеться насамперед долати внутрішні проблеми суспільного розколу та загрозу цілісності Сполученого Королівства. На зовнішньому рівні необхідно вибудовувати нові параметри відносин із провідними партнерами зі складу ЄС, США й Росією, зростання впливу котрої на європейську та британську політику спричиняє системні виклики.

REFERENCES

1. Brunkevich, D.V. (2005). *Konservativnaia partiia Velikobritanii i Evropeyskii Soiuz v 1990–2004 gg.*: Dyss. ... kand. ist. nauk: 07.00.03. Yaroslavl. [in Russian].
2. Cherevko, O.S. (2011). Evrointehratsiina diialnist brytanskoho konservatyvnoho uriadu Edvarda Khita (1970–1973). *Materialy Vseukrainskoi naukovoi konferentsii "Vsesvitnia istoriia ochyma ukrainskykh istoriyiv"* (Kyiv, 8 hrudnia 2011 r.). Kyiv: Vyd-vo NPU im. M.P.Drahomanova, 253–261. [in Ukrainian].
3. Cherinko, I.P. (2012). *Polityka Velykoi Brytanii shchodo rozshyrennia Evropeiskoho Soiuzu (1997–2010 rr.)*: Avtoref. dys. ... kand. polit. nauk: 23.00.04. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Childs, D. (2001). *Britain Since 1945: A Political History*. Fifth edition. London; New York.
5. George, S. (1995). *Britain and European Integration since 1945*. Oxford; Cambridge.
6. Gifford, C. (2010). The UK and the European Union: Dimensions of Sovereignty and the Problem of Eurosceptic Britishness. *Parliamentary Affairs*, 63, 321–338.
7. Grant, Ch. (2008). *Why is Britain Eurosceptic?* London.
8. Gromyko, Al.A. (Ed) (2014). *Dilemmy Britanii: poisk putei razvitiia*. Moskva: Ves Mir. [in Russian].
9. Hohunska, T.O. (2003). *Formuvannia ta realizatsiia zovnishnopolitychnykh pryntsypiv kabinetiv M.Tetcher na evropeiskomu ta amerykanskomu napriamkah (1979–1990 rr.)*: Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.02. Odesa. [in Ukrainian].
10. Hrubinko, A.V. (2017). *Velyka Brytaniia v systemi yevropeiskoi zovnishnoi i bezpekovoi polityky (1990–2016 rr.)*. Ternopil: Vektor. [in Ukrainian].
11. Hughes, K. (2014). *Britain and the EU – a sorry tale of collapsing influence and dishonest debate*. 21 Nov 2014. Retrieved from: <http://www.friendsofeurope.org/future-europe/britain-eu-sorry-tale-collapsing-influence-dishonest-debate>
12. Kapitonova, N.K. (1999). *Prioritety vneshnei politiki Velikobritanii v period pravleniia konservatorov, 1979–1997 gg.*: Dyss. ... d-ra ist. nauk: 07.00.03. Moskva. [in Russian].
13. Kopiika, V.V. (2001). Velykobrytaniia u Yevropeiskomu Soiuzi: ochikuvannia ta naslidky. *Naukovyi visnyk Diplomatychnoi akademii Ukrainy*, 5, 169–176. [in Ukrainian].
14. Krushynskiy, V.Yu. (2004). *Velykobrytaniia v yevropeyskykh intehratsiynnykh protsesakh*: Dis. ... d-ra polit. nauk: 23.00.04. Kyiv. [in Ukrainian].
15. Kuzmicheva, L.O. (2005). *Velikobritaniia i yevropeiskaia integratsiia: podkhod britanskikh leyboristov (1988–2001 gg.)*: Diss. ... kand. ist. nauk: 07.00.03. Moskva. [in Russian].
16. Larres, K. (1996). Integrating Europe or Ending the Cold War? Churchill's post-war foreign policy. *Journal of European Integration History*, 2/1, 15–50.

17. Lemak, N., Cherevko, O. (2011). Vnutrishnia polityka brytanskoho konservatyvnoho uriadu Edvarda Khita (1970–1974 rr.). *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky: Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 20, 356–376. [in Ukrainian].
18. Lipkin, M.A. (2009). *Britaniia v poiskakh Evropy: dolgiy put v EES (1957–1974 gg.)*. Sankt-Peterburh: Aleteia. [in Russian].
19. Matveev, V.M. (1984). *Britanskaia diplomaticheskaia sluzhba*. Moskva: Mezhdunar. otnosheniia. [in Russian].
20. Martynov, A.Yu. (2009). *Spilna zovnishnia ta oboronna polityka Yevropeiskoho Soiuzu (90-ti rr. XX – 10-ti rr. XXI st.): Pohliad z Ukrainy*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
21. Neprytskyi, O.A. (2003). *Velyka Brytaniia ta yevropeiska intehratsiia (90-ti rr. XX st.): Dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.02*. Kharkiv. [in Ukrainian].
22. Nechaiuk, I.O. (2013). «Yevroskeptytsyzm» u protsesi yevropeiskoi intehratsii (druha polovyna XX – pochatok XXI st.): Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.02. Kyiv. [in Ukrainian].
23. Ochkanov, S.A. (1981). *Rol Velikobritanii v razvitii vneshnepoliticeskoi i voenno-politicheskoi integratsii v Zapadnoi Evrope (1979–1990 gg.): Diss. ... kand. ist. nauk: 07.00.03*. Tomsk. [in Russian].
24. Oliver, T.A. (2016). European Union without the United Kingdom. The geopolitics of a British exit from the EU. *LSE Ideas: Strategic update 16.1*. February 2016.
25. Owen, D. (1981). *Face the Future*. Oxford.
26. Peregodov, S.P. (1996). *Tetcher i tetcherizm*. Moskva: Nauka. [in Russian].
27. Reynolds, D. (2013). *Britannia Overruled: British Policy and World Power in the 20th century*. London.
28. Romanova, O.V. (2008). *Zovnishnopolitychni stratehii Frantsii, Nimechchyny i Velykobrytanii u konteksti rozvytku i implementatsii SZBP ES: Dys. ... kand. polit. nauk: 23.00.04*. Odesa. [in Ukrainian].
29. Stephen, G. (1998). *An Awkward Partner. Britain in the European Community*. Oxford.
30. Tsivatyi, V., Chekalenko, L. (2016). Vtecha „troianskoho konia”. *Zovnishni spravy*, 7, 17–21. [in Ukrainian].
31. Valuev, A.V. (2012). K 40-letiyu vstupleniia Soedinennogo Korolevstva Velikobritanii i Severnoi Irlandii v Evropeiskie Soobshchestva. *Vestnik Volzhskogo universiteta im. V.N.Tatishcheva*, 1(9), 144–155. [in Russian].
32. Vidnianskyi, S.V., Martynov, A.Yu. (2011). *Obiednana Yevropa: vid mrii do realnosti: Istorychni narysy pro batkiv-zasnovnykiv Yevropeiskoho Soiuzu*. 2-he vyd., dop. i pererob. Kyiv: Kyievo-Mohylianska Akademiia. [in Ukrainian].
33. Vinogradov, V.N. (2006). Lord Palmerston v evropeiskoy diplomatii. *Novaia i noveishaia istoriia*, 5, 182–209. [in Russian].
34. Wallace, H. (2012). The UK: 40 Ears of EU Membership. *Journal of Contemporary European Research*, 8/4, 532–546.
35. Wright, O. (2014). Exclusive: Tories under fire for links to pro-Russia lobbyists. *The Independent*, 2014, July 3, 5.
36. Yakovenko, N.L. (2003). *Velyka Brytaniia v suchasni systemi mizhnarodnykh vidnosyn: zaiavka na yevropeiske liderstvo*. Kyiv: Naukovyi svit. [in Ukrainian].
37. Yakovenko, N.L. (2011). *Velyka Brytaniia v mizhnarodnykh orhanizatsiiah*. Kyiv: Kyivskiy universytet. [in Ukrainian].
38. Yanshina, Y.V. (2013). *Politika Velikobritanii v voprose evropeiskoy integratsii v svete Lissabonskikh soglashenii (2007–2011): Avtoref. diss. ... kand. ist. nauk: 07.00.15*. Moskva. [in Russian].
39. Yampolska, L.M. (2004). *Intehratsiini protsesy v Yevropi ta Velyka Brytaniia (1973–1997 rr.): Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.02*. Kyiv. [in Ukrainian].

ANDRII HRUBINKO

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Docent,
Professor of the Department of Theory and History of State and Law,
Ternopil National Economic University
(Ternopil, Ukraine), gav_tnpu@yahoo.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4856-5831>

THE WAY TO BREXIT: A SOCIO-POLITICAL DIMENSION OF GREAT BRITAIN'S PARTICIPATION IN THE PROCESSES OF EUROPEAN INTEGRATION

Abstract. *The purpose of the article is to show the features of the formation position of society and leading political parties of Great Britain on European integration in the second half of 20 – early 21 century in the context of the current Brexit process. The research methodology of the study formed the principles of historicism, systematic, the author's objectivity, general scientific methods of logic, comparative analysis, special-historical methods (historiographical analysis, historical-system, chronology, historical-genetic, retrospective analysis, comparatively historical). Scientific novelty of the article is to study the historical origins and factors of the formation of a "special position" of Great Britain in the system of European integration. Emphasis is placed on the conceptual foundations of the UK's newest policy on participation in European integration. The position of business elite and diplomats, representatives of leading political parties (Conservative Party, Labor Party) and public associations of the country, as well as the leading press on regional integration and participation of the United Kingdom are presented. Main foreign policy factors of the Brexit have been taken into account. Conclusions.* British political strategy for relations with continental Europe in the second half of the 20 century evolved from the traditional distance and the refusal to participate directly in European integration to full membership, in an effort to adapt the development processes of the European Community to British foreign policy principles. The general public attitude towards European integration was marked by instability, which was caused by insufficient awareness of its citizens, Eurosceptic attitude of leading parties, conservatism of public sentiment and specificity of British identity, anti-European propaganda of the leading press. Contradictory character of European policy of the British governments and the lack of popularity of the unifying tendencies in the region among the local public caused the lack of unity in the question of the future participation of the state in the European Community, the uncertain positions of Great Britain on the eve of key events in the history of European integration related to the formation of the EU laid the basis for further problems in the UK's relations with the EU.

Keywords: Great Britain, European integration, European Union, society, political parties, Brexit.